

УДК 378.60

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ ГРУПИ «РИЗИКУ» В США

Шпеник Сільвія Золтанівна
м.Ужгород

В статті розглянуто питання соціально-правового захисту дітей групи «ризик» в США. Дано визначення поняттю діти групи «ризик». Підкреслюється, що американська система соціальної допомоги дітям досить складна і гнучка. Визначено, що сучасна система служб захисту дітей включає чотири аспекти діяльності: повідомлення, розслідування справи, втручання, завершення справи. Одночасно розробляються і пропонуються особливі програми для реабілітації сімей і навчання фахівців різних профілів.

Ключові слова: соціально-правовий статус, діти групи «ризик», США, соціальні служби.

В Україні зростає кількість правопорушень і злочинів серед неповнолітніх. Дослідження науковців (Н.Максимова, В.Оржеховська, В.Синьов, Т.Федорченко та ін.) свідчать, що переважна більшість з них здійснюється не випадково, а є закономірним наслідком тривалого процесу соціальної деформації неповнолітніх, який часто починається ще в дитячому віці, коли частина дітей з тих чи інших причин потрапляє в групу ризику. Недостатня увага до цієї специфічної категорії дітей, відсутність належної профілактичної роботи зазвичай зумовлює перетворення їх в майбутньому у правопорушників і злочинців. Ця проблема властива й іншим країнам, тому вважаємо доцільним вивчення зарубіжного досвіду соціально-правового захисту «дітей групи ризику», зокрема США, де проблема «дітей групи ризику» є дуже актуальною і чимало дослідників зосереджують увагу на вивченні різних аспектів проблеми.

Американський дослідник проблеми Л.Кубан (Larry Cuban) [1], аналізуючи походження поняття «група ризику», стверджує, що опис дітей «групи ризику» з'явився майже 200 років назад, коли члени Нью-Йоркської спілки безкоштовної освіти (New York Free School Society) звернулися до законодавчих зборів штату з проханням створити школу для дітей із збіднілих сімей. Він пояснює, що протягом майже двох століть бідні діти, які частіше всього були «небідними», з не домінуючих культур, сприймалися як група «ризик» через фінансовий тягар, який вони становили для суспільства в цілому. Характеристика «групи ризику» виявилися спільною для психології і педагогіки, обидві науки дають подібні визначення поняття «групи ризику», що, в першу чергу, локалізують проблему ризику в самій особі або/та сім'ї.

В американській педагогічній літературі для опису «групи ризику» вживається багато різних термінів: «знедолені»,

«культурно депривовані», «з низьким рівнем здібностей», «занедбані», «позбавлені громадянських прав», «з низькою продуктивністю» тощо.

Педагоги найчастіше використовують термін «група ризику» для опису учнів, яким загрожує виключення зі школи, які не набувають трудових навичок, мають труднощі з навчанням, що обмежують їх у виборі майбутньої професії. На відміну від цього психологи, соціальні працівники та консультанти часто використовують цей термін стосовно дітей та молоді, з боку яких можна очікувати розвиток емоційних та поведінкових проблем.

Слід підкреслити, що американська система соціальної допомоги дітям досить складна і гнучка. Тут існують державні служби і приватні. В цілому цю систему можна вважати децентралізованою, функціонування її забезпечується різними соціальними програмами, які регламентуються федеральним законодавством окремого штату, іноді спільно. Окремі програми приймаються місцевою владою, що дозволяє повніше враховувати потреби кожного регіону. Соціальна допомога дітям здійснюється через систему дитячих закладів, яка включає загальні і спеціальні заклади.

Сучасна система служб захисту дітей з'явилася у США на початку 60-х років минулого століття. Конференція Білого дому з проблем дітей та молоді прийняла відповідну резолюцію, що закликала всі американські штати розробити законодавство, згідно з яким відповідальність за ведення справ, що стосуються поганого поводження з дітьми та недбалого ставлення до них, має прийняти на себе відповідне агентство [2].

На сьогодні для дітей, які мають поведінкові чи емоційні проблеми, функціонують установи декількох типів: лікувальні центри з цілодобовим перебуванням; сімейні дитячі будинки; кризові та дитячі психіатричні центри; профілакторії; спецшколи для дітей і підлітків; програми з лікування наркоманії і алкоголізму тощо. Послуги сім'ями з низьким доходом надають некомерційні дитячі центри. Груповий догляд забезпечують: організації з соціального забезпечення дітей; установи для фізично невіддатних дітей; дитячі виправні заклади; психіатричні лікарні. Хоча в різних установах підходи до лікування та організації перебування дітей і підлітків різні, практично всі вони використовують цілодобове проживання як засіб зміни неадекватної поведінки. Часто таке лікування визначається як особливим чином організоване оточення, в якому події повсякденного життя використовуються як зразки для прищеплення основних, необхідних у житті навичок, які називають «лікуванням

обстановкою». Оточення стає і засобом, і середовищем зростання і зміни. Цей метод ґрунтується на ідеї навчання через життєвий досвід. Зазвичай безпосередні обов'язки по вихованню (а іноді основні обов'язки з лікування та навчання) виконуються соціальними працівниками, які спеціалізуються на роботі з дітьми та молоддю, вихователями, вихователями-педагогами, психологами-консультантами з групової роботи і т.п. Часто в якості додаткових та допоміжних форм впливу виступають оздоровча та трудова терапія, психіатрія і клінічна психологія.

У США згідно федеральних законів та законів штатів захист дітей від усіх факторів ризику покладено на державні служби захисту дітей (Child Protective Services), які підпорядковані Департаменту соціальних служб (Department of Social Services). На рівні штатів можуть функціонувати окремо служби захисту і служби профілактики, які відповідають за захист дітей, їх інтересів і добробуту. До першочергових завдань служб захисту дітей і профілактики належать: розгляд заяви про насильство та занедбання; встановлення причини насильства та занедбання; запобігання подальшому нанесенню ушкоджень дітям; визначення інтересів дітей; прийняття заходів щодо покращення здатності сім'ї утримувати дітей у безпеці вдома; вилучення дітей з ризикових умов; опікунокство над дітьми за потреби; направлення батьків до інших служб та організацій та допомога батькам у вирішенні проблем, які призвели до насильства та занедбання дітей [3].

Інші послуги, які діти та сім'ї групи «ризик» можуть отримувати від громадських організацій, церкви, бізнесових структур, індивідів: розміщення під фостерну опіку; забезпечення безпечного оточення для дітей, яких вилучених із сімей; уроки батьківства; фінансова підтримка; психологічне консультування дітей та сімей; консультування з питань зайнятості; навчання правильному веденню домашнього господарства; розвиток життєвих навичок (напр., закупка харчів, користування чековою книжкою); медична допомога; лікування від нанесених фізичних та психологічних травм; психіатрична допомога; лікування від алко- та наркотичної залежності; освітні програми; консультації з приводу вміння керувати негативними емоціями (гнівом).

Під час перебування дитини за межами батьківського дому служба захисту дітей гарантує, що дитина знаходиться у безпеці, є доглянутою, перебуває або у фостерній сім'ї або під іншим типом нагляду за місцем проживання (residential care). Якщо повернення дитини до біологічних батьків є неможливим, служба захисту дітей працює над призупиненням дії батьківських прав, над пошуком постійного місця для проживання дитини.

Причиною створення двох окремих служб (захисту і профілактики) є бажання нівелювати потенційний конфлікт інтересів, оскільки тоді одна служба проводить розслідування, інша – допомагає сім'ї. У деяких штатах момент розслідування передається у поліцейські відділки.

Між американськими штатами існують відмінності щодо способу управління службами захисту дітей: у деяких штатах порушені справи слухаються у сімейному суді, а не в суді у справах неповнолітніх; у деяких штатах функціонують виправні центри за місцем проживання, де діти живуть разом з батьками, тоді як батьки працюють над відсконаленням виконання батьківських обов'язків; більшість штатів наймають окремих «помічників» або «помічників по домашньому господарству», які відвідують сім'ї з метою забезпечення безпеки і покращення навичок харчування, прибирання, проведення покупок або транспортування.

Сучасна система служб захисту дітей включає чотири аспекти діяльності:

1. *Повідомлення.* У восьми штатах пропонується громадянам обов'язково повідомляти про випадки поганого поведіння з дитиною у відповідні органи. Інші штати вимагають цього лише від представників медичних професій, персоналу психіатричної служби, вчителів, а іноді і від осіб,

що стежать за дотриманням законів (повірений доповідач). Однак будь-яка людина за власною ініціативою може надати інформацію про такий випадок. Довірений доповідач (mandatory reporter) – особа, яка зобов'язана за законом доповідати про вчинене проти дитини насильство, про нехтування батьківськими обов'язками може бути представником наступних професій: лікар; няня (медична сестра); лікар швидкої допомоги; психолог; вчитель; працівник денних дитячих установ (садків, ясел); стоматолог; соціальний працівник; психолог; психіатр; коронер, слідчий, які веде справи про насильницьку або раптову смерть; офіцер правоохоронних органів; радник, який надає консультації для алкоголіків та наркоманів тощо [4]. Саме доповідач першим отримує сигнал про наявний фактор ризику для дитини, інцидент. Довірений доповідач вивчає випадок, негайно повідомляє про нього по телефону, а потім протягом 36 годин (письмово, за формами Департаменту юстиції) до агентства соціальної служби, поліції.

2. *Розслідування справи.* Після отримання повідомлення працівник служби захисту дітей повинен ретельно його розслідувати, негайно вступити в контакт з сім'єю в екстремому випадку і протягом 48 годин в менш екстремних випадках. Слід зазначити, що служби захисту дітей повинні працювати 24 години на добу і щодня. Етапи розслідування справи включають: опитування довіреного доповідача; опитування батька/ матері (обох), інших піклувальників; опитування підозрюваного (підозрюваних) у кривдженні дитини; опитування дитини; опитування інших свідків; соціальна оцінка сім'ї; огляд місця правопорушення (збір та вивчення речових доказів); візит до місця проживання дитини з метою оцінки навколишнього середовища; медогляд дитини (збір та вивчення доказів); багатосторонній розгляд смертельних випадків; конференція з обговорення справи різними фахівцями; початок кримінального процесу; ініціювання захисного судового процесу; арешт підозрюваного; захисне утримання дитини в притулку або прийомній сім'ї; початок лікування дитини [5].

Зазвичай розслідування починається з відвідин родини, в якій постраждала дитина, де соціальний працівник обговорює повідомлення з батьком/матір'ю (обом) або родичами і спілкується з потерпілим, спостерігає за поведінкою батьків та дитини, оцінює умови життя сім'ї. В окремих випадках, таких, як сексуальне насильство, з потерпілим можуть зустрітися поза домівкою, наприклад, в школі. Закони штатів наказують шкільному персоналу сприяти соціальному працівнику. Під час розслідування соціальний працівник повинен проводити регулярні медичні та психологічні огляди потерпілого. Медичні служби мають право госпіталізувати дитину в якості тимчасового захисного заходу навіть у тому випадку, якщо в цьому немає гострої необхідності, без звернення за дозволом до батьків. Соціальний працівник може звернутися до суду, щоб продовжити розслідування, якщо батьки чинять опір. Під час розслідування соціальний працівник має право вступати в контакт з різними фахівцями і з особами, які мають відношення до даної сім'ї. Повідомлення про підозри щодо поганого поведіння з дитиною носить конфіденційний характер, тому соціальний працівник, який веде дану справу, повинен бути максисально обачний, обговорюючи деталі справи з оточуючими. Соціальний працівник, обстежуючи сім'ю, кінцево намагається відповісти на два питання: 1. Чи правдиві звинувачення в поганому поведінні з дитиною? 2. Який ступінь небезпеки для потерпілого? У разі підтвердження звинувачень соціальний працівник заводить офіційну справу про захист дитини і веде її до тих пір, поки це необхідно. Якщо звинувачення підтверджуються не повністю, то справа не заводиться, але соціальний працівник зобов'язаний час від часу цікавитися становищем дитини в сім'ї. У випадку, якщо дитині загрожує велика небезпека, соціальний працівник, використовуючи діюче в штаті законодавство, повинен негайно ізолювати дитину від сім'ї.

Період перебування дитини поза домом і особливості його змісту визначаються фахівцями, представниками владних структур в штатах і на місцях. Вони вирішують, чи продовжить соціальний працівник вести справу або вона передається працівнику стаціонарного інституту, куди переміщена

3. *Втручання*. Його можна визначити як: 1) конкретну послугу; 2) підтримку; 3) терапію.

Конкретна послуга покликана поліпшити матеріальне становище сімей і відіграє найважливішу роль в зменшенні можливості поганого поведіння з дітьми. Наукові дослідження показують, що причиною поганого поведіння з дітьми, як правило, є недостатній сімейний догляд. Конкретна послуга може означати грошову допомогу, а також допомогу у формі продуктів, одягу, оплати житла і транспортних витрат.

Служби підтримки мають велике значення для захисту дітей. Вони не тільки зменшують ризик повторних проявів жорстокості дорослих, але і прагнуть змінити якість сімейного життя та сприяти зміні індивіда. Це є служби денного догляду, медичного обслуговування, включаючи відвідування медичними сестрами хворих вдома; заняття для батьків.

Терапія – ще один вид втручання, який використовується для захисту сім'ї. Зазвичай вона здійснюється агентами в громаді, вони використовують традиційні методи лікування: терапію індивідів, пар, сімей і груп. Проте вважається, що в цілях захисту дітей від батьків, які здатні погано поводитися з дітьми, слід застосовувати нетрадиційні методи. Один з них – це допомога батькам. Вона зазвичай полягає в підтримці, а також у діяльності груп взаємодопомоги «Анонімних батьків» для жорстоких і потенційно жорстоких батьків. Федеральне фінансування дозволяє «Анонімним батькам» створити відділення по всій країні, і багато з них успішно діють і досі. Деякі громади створюють спеціальні служби терапевтичного втручання, які працюють з батьками, які погано поводяться зі своїми дітьми. Окремі програми цих служб зосереджують увагу на подоланні щоденних труднощів і стресів в родині, інші вчать батьків виконувати свої обов'язки. Від якості цієї роботи, правильності оцінки стану речей в сім'ї залежить розробка плану подальших дій.

4) *Завершення справи*. Служби захисту дітей призначені для здійснення короткочасного втручання в кризових ситуаціях. Передбачається, що сімейні проблеми можна вирішити протягом 3-12 місяців. Однак на практиці справа ведеється зазвичай значно довше.

Обнадійливим фактором стало визнання, особливо на місцевому рівні, що сфера захисту дітей – це не тільки поле діяльності відповідних агентств, але й міждисциплінарна проблема, що вимагає зусиль різних установ. На-

приклад, ще в 1960 р. медичні працівники, що привернули увагу до «синдрому побитої дитини» і показали наслідки фізичних знущань з дітей, розглядали цю проблему з соціальної точки зору, намагаючись зрозуміти причини таких явищ і виявити, що саме потрібно зробити для зміни цього ненормального становища. Відповіді на ці питання шукали не тільки лікарі-психіатри, а й соціальні працівники, а також вчителі і вихователі, які допомагали виявляти дітей-жертв жорстокого поведіння і стежили за результатами роботи. Важливою є роль юридичних служб в розслідуванні важких випадків. Юристи беруть участь у захисті прав дітей, приймаючи рішення про ізоляцію їх від небезпечного оточення, наказуючи сім'ям пройти спеціальну терапію або тимчасово розлучаючи дітей з батьками.

Багато громад прагнуть створювати відповідні міждисциплінарні команди для поглиблення співпраці між різними агентствами. Деякі з цих команд створюються на базі місцевих лікарень. Таким чином, соціальному працівнику надається всебічна допомога, якщо необхідно визначити медичний діагноз і систему лікування.

Одночасно розробляються і пропонуються особливі програми для реабілітації сімей і навчання фахівців різних профілів. Міждисциплінарні команди, створені на місцевому рівні, беруть участь у процесі підготовки та навчання фахівців і консультують практичних соціальних працівників, розглядаючи конкретні справи щодо захисту дітей. І, нарешті, міждисциплінарні команди, що мають особливе фінансування, забезпечують діагностику та здійснюють терапію в особливо складних випадках.

Таким чином, відповідно до реформ у державній політиці соціального забезпечення дітей, а саме з прийнятим в 1980 р. Закону «Про сприяння усиновленню та соціальне забезпечення дітей» (Adoption and Safe Families Act) переміщення дитини до дитячої установи повинно проводитися тільки після того, як були зроблені «всі можливі зусилля» для запобігання розпаду сім'ї. Це положення відповідає твердженням фахівців Ліги соціального забезпечення дітей (1982 р.) про небажане «тривале або невизначене перебування дитини в дитячому закладі».

Прийняття закону сприяло визнанню того, що інститути фостерної опіки не повинні ставати єдиним вибором для дітей, які зазнали насильства або занедбання. І хоча усиновлення не є універсальним рішенням для всіх сімей і дітей, тим не менш, це – важлива можливість для дітей, які не можуть возз'єднатися зі своїми біологічними батьками. Додаткові можливості фінансування охорони дитинства, які закон пропонує штатам, створюють умови для постійного сімейного життя для цих дітей, допомагають задовольнити потреби всіх дітей, які зазнали жорстокого ставлення по відношенню до себе.

Література та джерела

1. Cuban L. The 'At-risk' Label and the Problem of Urban School Reform / Larry Cuban // Phi Delta Kappan. – 1989. – June. – №70. – PP.780–801
2. Дивицька Н.Ф. Социальная работа с детьми группы риска: Краткий курс лекций для ВУЗов / Н.Ф. Дивицька. – М.: Владос, 2008. – 351 с. – С.312
3. Libal J. Somebody Hear Me Crying: Youth in Protective Services (Youth With Special Needs) / Joyce Libal. – Pennsylvania: Mason Crest Publishers, 2004. – 128 p. – P.58
4. The California Child Abuse & Neglect Reporting Law. Issues and Answers for Mandated Reporters. – Sacramento: California Department of Social Services. Office of Child Abuse Prevention, 2003. – P.2-4
5. Chadwick D. Community Organization of Services Needed to Deal With Child Abuse / David L.Chadwick // The American Professional Society on the Abuse Children Handbook on Child Treatment / [Briere J., Berliner L., Bulkley J., Jenny C., Reid Th.]. – 2nd Edition. Newbury Park, CA: Sage Publications, 2002. – P.400

В статье рассмотрены вопросы социально-правовой защиты детей группы «риска» в США. Дано определение понятию дети группы «риска». Подчеркивается, что американская система социальной помощи детям достаточно сложная и гибкая. Определено, что современная система служб защиты детей включает четыре аспекта деятельности: сообщения, расследование дела, вмешательство, завершения дела. Одновременно разрабатываются и предлагаются особые программы для реабилитации семей и обучение специалистов различных профилей.

Ключевые слова: социально-правовой статус, дети группы «риска», США, социальные службы.

The article deals with issues of social and legal protection of children at «risk» in the USA. The definition of the concept of children «at risk» has been provided. It has been emphasized that the American system of social care for children is complex and flexible. There are public and private services. In general this system can be considered as decentralized, functional, providing various welfare programmes. Today for children with behavioural or emotional problems in the United States there are several types of institutions: medical centers; family foster homes; crisis and children's mental health centers; dispensaries; special school for children and adolescents; drug treatment programmes, alcoholism treatment programmes and so on. Group care is provided by; social welfare organization for children; institutions for physically disabled children; children prisons; psychiatric hospitals etc. It has been determined that the current system of child protection services includes four aspects: reporting, investigation, intervention, completion of the case. At the same time special programmes are offered for the rehabilitation of families with children at «risk» and training of specialists of different profiles.

Key words: social and legal status of children at «risk», the USA, social services.